

Publicaties van dr. Van der Schoot over het gesprek:

1. Hoofdstukken uit de pastorale psychologie, 1959	)	Bijleveld-
serie...
2. (Samen met dr. H. Faber) Het pastorale gesprek —
Een pastoraal-psychologische studie, 1966 ²	)	
3. In gesprek met de ander — Practische psychologie van het gesprek.
Ronde reeks, Nijkerk 1965 ² .	)	

L. R.

VERSLAG CURSUS 1965-1966

Voor het examen gingen 17 kandidaten op en werd aan 13 kandidaten het getuigschrift uitgereikt.

De geslaagden hebben o.a. de volgende beroepen:

Maatsch. werk(st)ers, leeraar(es), secretaresse, ambtenaar, verpleegster, kinderarts, kleuterleidster, stafleidster werktuigkundigen.

Thans telt de cursus 42 cursisten 1e jaars en 24 cursisten 2e jaars.

ADRESWIJZIGINGEN

Mejuffrouw M. E. S. Adelink naar Veldzichtlaan 4 Haarlem;
mevrouw C. A. Breäs naar Oude Gracht 366-bis A Utrecht;
mejuffrouw A. Hogeweg naar Eikenrodelaan 30 Amstelveen;
mejuffrouw zr. P. Mantz naar Gasthuis Middelburg;
mejuffrouw M. Kelderhuis naar Fr. v. Mierisstraat 57^I Amsterdam-Z.

EEN HARTELIJK WELKOM voor de volgende nieuwe leden van de Werkgemeenschap. Dat zij mogen bijdragen tot verbreiding en verdieping van de Individualpsychologie:

de heer J. C. T. v. Blommestein, Zandvoorter Allee 23, Heemstede;
mevrouw T. Brunger, Maasstraat 42^{II}, Amsterdam-Z.;
mejuffrouw E. M. Hagens, Polenstraat 141, Haarlem;
mejuffrouw J. M. Lari, Orionweg 90, IJmuiden;
de heer J. Nijenhuis, Bos en Lommerweg 155^{III}, Amsterdam-W.;
mejuffrouw T. M. Regeer, Groenhovenstraat 26, Leiden;
mevrouw H. Termorshuizen-Kuiper, Pieter Calandlaan 44^I, Amsterdam
(Slotervaart);
de heer J. Verkerk, Zuidervaart 107, Zaandam.

MEDEDELINGENBLAD

van de

NEDERLANDSE WERKGEMEENSCHAP VOOR
INDIVIDUALPSYCHOLOGIE

16e JAARGANG

januari 1967

Redactie: J. A. Delhez, Oosterbeek,
J. Vinkenborg, Bilthoven.

Redactieadres: Mevrouw L. M. C. Richard-Stuurman,
Pippelingstraat 60, Den Haag,
Telefoon 68 34 22.

De hier volgende voordracht werd door de heer drs. H. v. Sassen gehouden voor het Ind. psych. congres te Salzburg, september 1966 en voor de Werkgemeenschap op 29 oktober te Amsterdam.

In verband met de internationale betekenis leek het ons goed de oorspronkelijke tekst te geven.

DER MENSCH VOM GESICHTSPUNKTE ADLERS UND FREUDS Versuch eines phänomenologischen Vergleichs.

Wie kann man Adler und Freud vergleichen.

Die Anschauungen Freuds und Adlers werden oft im Zusammenhang betrachtet. Entweder es werden beide Gedankensysteme mehr oder weniger oberflächlich beschrieben und einfach nebeneinander gestellt, oder bestimmte Begriffe polemisch einander gegenübergestellt. Es handelt sich dann meistens darum, zu zeigen, dass z.B. eine bestimmte neurotische Erscheinung mit den Begriffen des anderen Systems ungenügend oder unrichtig erklärt werden. Die Begriffe, um die es sich dann handelt — sei es Geltungsstreben, Verdrängung, Niederlage oder libido — werden als Abstraktionen behandelt, mehr oder weniger konturiert (definiert) aber fast ohne inneren Gehalt und ohne Bezug auf die reiche Erfahrung und Vorstellungswelt, aus der heraus so ein Begriff ursprünglich geprägt wurde.

Die phänomenologische Methode

Die phänomenologische Methode versucht nun, den Inhalt der Begriffe mehr

zum Vorschein zu bringen, indem sie länger bei den Erscheinungen in ihrem Zusammenhang bleibt und nicht von bestimmten Einzelercheinungen ohne weiteres zurückgeht auf „erklärende“ Abstraktionen. Zu schnell reduziert man oftmals ein bestimmtes Symptom z.B. auf ein Schuldgefühl oder ein Minderwertigkeitsgefühl, die „hinter“ den Erscheinungen gedacht werden und die das sichtbare Symptom „bewirken“.

Das Bewirkende ist dann der Grund, während die Beziehung zum Symptom entweder als kausal oder als final vorgestellt wird.

Die phänomenologische Methode ist darauf aus, das Symptom zunächst zu verstehen im Zusammenhang anderer Symptome – gesunder und neurotischer Art – die eine Person aufzeigt. Das heisst eigentlich die Ganzheit des Seelenlebens nicht nur theoretisch hinstellen, sondern praktisch anzuwenden.

Ein Mittel dazu ist, den Reichtum der Sprache in Bezug auf seelische Erscheinungen neben den technischen Ausdrücken, die die verschiedenen psychologischen Schulen erfunden haben, viel mehr zu gebrauchen und den Tatbestand darzustellen.

Das zugrunde liegende Menschenbild

Ein anderer Aspekt dieses Vorgehens ist, das „Menschenbild“, das den Deutungen seelischer Erscheinungen zugrunde liegt, explizit zu machen und viel bewusster zu gebrauchen.

Nun möchte ich behaupten, dass ein solches Menschenbild in allen psychologischen Schulen vorhanden ist, auch wenn sie behaupten, nur isolierte Erscheinungen zu beobachten und zu registrieren, um sie dann mit Hilfe von Hypothesen zu „erklären“. Die Wahl der möglichen Hypothesen und Deutungen ist viel mehr als man sich oftmals bewusst ist bestimmt von diesem Bild. Es wird als mehr oder weniger selbstverständlich vorausgesetzt, vielleicht sogar aus dem Bewusstsein verdrängt, weil es als unwissenschaftlich, philosophisch oder voreingenommen gilt, ein solches Bild zu haben.

In Folgenden will ein Versuch gemacht werden, das Bild des Menschen, das in der Psychoanalyse und Individualpsychologie lebt – jedenfalls in einigen Aspekten – darzustellen, wobei vielleicht manches, was man in der Theorie und Praxis beider Schulen vorfindet, verständlicher werden kann.

Nach dieser abstrakten Begründung unseres Vorgehens, wollen wir an die Sache selbst herangehen. Das oben gemeinte kann dabei hoffentlich klarer werden und einen reicheren Inhalt bekommen.

Der Mensch von der „Tiefenpsychologie“ her gesehen

Im vorigen Jahrhundert wurde die Bewusstseinspsychologie entwickelt. Diese beschäftigte sich auf experimentellem Weg zunächst hauptsächlich mit den Vorstellungen und schliesslich mit dem Denken. Was dabei rückschauend auffallen kann ist die Tatsache, dass diese Psychologie sich damit befasst zu erforschen, wie der Mensch die Welt *erkennt* und wie er an die Inhalte seines wachen Tagesbewusstseins kommt, insbesondere seiner intellektuellen Inhalte. Sie beschäftigt sich um so zu sagen mit dem „Kopf-Menschen“. Das Leibliche wird dabei nur berücksichtigt insofern es Nervensystem ist, also insofern es Medium ist zum Bewusstsein.

In de bezinning op de psychologie van het gesprek wordt voortdurend grote aandacht geschonken aan de relatie tussen de partners. Verschillende therapeutische scholen (met name die van de psycho-analyse) wijden in dit verband veel aandacht aan de OVERDRACHT en de daarmee samenhangende problemen. Zij heeft het inzicht gewonnen, dat een gesprek nooit een geïsoleerd gebeuren is. Verleden, heden en toekomst spelen erin mee. In een gesprek zijn nl. eveneens de vele anderen betrokken, die tevoren met ons spraken en het gesprek zelf zal weer van invloed zijn op de volgende.

De leer van de overdracht vraagt om nieuwe bezinning, doordenking en correctie. Vroeger legden de analytici de nadruk op louter herhaling zonder oog te hebben voor HET NIEUWE IN HET GESPREK en juist dat moet van grote betekenis zijn. *Ieder gesprek is weer iets nieuw met nieuwe scheppende mogelijkheden.*

Nu rest nog het punt van de HOUDING VAN DE GESPREKSLEIDER.

Op het psychologisch congres te Leiden in 1951 heeft Alphons Maeder erop gewezen, dat vele therapeuten sceptisch staan tegenover de mogelijkheid van ps. therapie en de daarvan te verwachten verandering.

Al te spoedig beschouwen zij een patiënt als ongeschikt voor contact en dus als een hopeloos geval. Men laat het voorkomen als zou deze ongeschiktheid tot gesprek en de moeilijkheden tot contact OBJECTIEF TE CONSTATEREN EIGENSCHAP van de patiënt zijn, zonder zich te realiseren, dat daarmee tevens in eerste instantie een uitspraak over henzelf gedaan wordt. Het gaat immers over wat TUSSEN patiënt en therapeut zich afspeelt? Eigen persoonlijke situaties en moeilijkheden, welke men niet onderkent uit gebrek aan distantie, doen in het gesprek mee en beïnvloeden zelfs de diagnose. Als gevolg daarvan ontstaan andere remmende gevolgen en men ziet geen goede afloop meer.

En daarmee, zegt Maeder, is één der rijkste grondlagen van een vruchtbare therapie ontnomen, want (en dit geldt voor ieder gesprek) een goed gesprek HOUDT STEEDS DE WEG NAAR DE TOEKOMST OPEN en dan is het tevens een hoopvol gesprek, dat rekening houdt met de mogelijkheid van VERANDERING, met de categorie van HET NIEUWE, HET SCHEPPENDE als het wezenlijke voor het gesprek.

Met het thema van het hopeloze gesprek worden we voortdurend geconfronteerd in de literatuur, toneel en film, in het dagelijks leven met de mensen, die we ontmoeten en met de mens, die we zelf zijn.

Voortdurend worden we gesteld voor het mislukkende gesprek tussen ouders en kind, man en vrouw, werkgever en werknemer, godsdienstige en politieke groepen en volkeren en rassen.

Het is niet toevallig, dat de bezinning op het gesprek van alle kanten ondernomen wordt. Psychologie, filosofie, theologie en sociologie bemoeien zich er mee. Allen hebben het voortdurende besef en doen de ervaring op, dat een eerste voorwaarde voor waarachtig menselijk leven en samenleven is, dat mensen leren met elkaar in gesprek te zijn, met of naar elkaar te luisteren en op grond van dat luisteren te spreken.

naar de woorden en gevoelens van de ander, zal ik tegelijkertijd leren acht te geven op wat er in mijzelf opgeroepen wordt dóór en in het gesprek. Het aanvaarden van de ander zal zich bovendien moeten kunnen uiten in een houding van respect, in gevoelens van warmte en diepe oprechte belangstelling, zorg en aandacht, in het kort: liefde tot de naaste.

3. Onbevooroordeeld luisteren naar het gesprokene en naar de gevoelens, die erachter liggen (empatisch invoelen, invoelend verstaan). Hier past Rümke's formulering: Maximale nadering met behoud van distantie⁵.

De aanspreekbaarheid van de mens maakt een gesprek tot een gebeuren van zo grote waarde.

Die aanspreekbaarheid is iets geweldigs! Het woord immers tot iemand gericht kan tot leven wekken of doden.

Ter illustratie diene een beschrijving van Sartre over een jeugdvoerval van de schrijver Jean Genet, die, overvallen door eenzaamheid en angst en onbewust trachtende daaraan te ontkomen, een lade openschuift en ... op dat moment verrast wordt door een hem toeroepende stem: „Jij bent een dief!“ Later zullen zijn pleegouders, de dorpelingen, de rechters enz. voortdurend deze stem herhalen, en terecht zegt Sartre: „Dit eerste ontactische, onrijpe, liefdeloze ervaren maakte hem tot een dief. Dit woord schiep de dief. Hij wordt daardoor een uitgestotene, tot dat wat door de boze droom van een fatsoenlijk burger flitst“.

Zo ligt in elk spreken iets scheppends of vernietigends.

Al spreken wordt een situatie geschapen, waarin mensen op elkaar inwerken en waarin zij elkaar veel goeds, maar ook veel kwaad kunnen doen.

Vaak hoort men bij de therapie uit de jeugdervaringen opklinken: „Toen heeft vader (moeder of wie ook) tegen mij gezegd ... en dat heeft me zo'n pijn gedaan“. Maar ook een enkel bemoedigend woord kan jarenlang megedragen worden. Dagelijks wordt zo met de macht van het woord gewerkt. Het woord is veel meer dan klank alleen. HET WOORD IS SCHEPPEND. Hier kunnen we denken aan de Bijbelse uitdrukking: „Het woord geschiedt“.

Als het woord *geschiedt* heeft er onthulling plaats, welke verlossend of ontmoedigend, oprichtend of vernederend kan zijn en waaraan heel het wezen meedoet, in wijze van expressie, in opstaan, houding, in handdruk enz.

Veinst b.v. de mond in alle geduld en openheid beschikbaar te zijn, doch verraaft de gehele lichaamshouding het tegendeel: „Man schiet op, ik moet over een kwartier weg“, dan is dit woordeloze woord, dat uit de houding spreekt, sprekender dan de geuite woorden. Adler zegt: „Nicht nur das Maul, aber die Faust“ red.)

Steeds moet voor ogen gehouden worden, dat de ander verstaat en aanvoelt wat op andere wijze dan door het woord in deze gemeenschap uitgedrukt wordt, ook al zou hij er zich op bewust niveau geen rekenschap van kunnen geven.

Hierbij sluit aan de betekenis van DE STILTE IN HET GESPREK, welke in het algemeen moeilijk is te bepalen. Het vastgelopen gesprek vindt er z'n uitdrukking in. Het is dan een *beklemmende stilte*, waarin mensen elkaar niets meer te zeggen hebben. Hier bevestigt de stilte de vervreemding, het uitgesloten zijn van iedere dialoog. Anderzijds kan de *stilte uitdrukking zijn van diepe gemeenschap*. In de vriendschap en liefde wordt ze gevonden als de ruimte, waarin zich een woordeloze dialoog afspeelt kan.

Der Hintergrund davon scheint mir zu sein, dass die Philosophen des 19. Jahrhunderts – insbesondere in Deutschland – so leidenschaftlich verwickelt waren in die Frage nach der menschlichen Erkenntnis. Man konnte in der Mitte des Jahrhunderts, wo das Ansehen der Wissenschaft über das der Philosophie hinauswuchs, hoffen, dass die empirische Psychologie diese Frage ein für allemal klären würde. Die Psychologen waren ja damals auch noch viel mehr philosophisch engagiert als heutzutage.

Bei der Tiefenpsychologie ist der Ansatz ein völlig anderer. Man bezeichnet das Gebiet, mit dem man sich beschäftigt, meistens als „Unbewusste“, eine abstrakte Bezeichnung, eigentlich ein negativer Begriff, der nur besagt, was es nicht ist. Fragt man sich, welche Erscheinungen den Tiefenpsychologen interessieren, dann handelt es sich eigentlich immer um Motive des Handelns im weitesten Sinne. Man spricht über Triebe, Begierden, Bedürfnisse, Wünsche, Motive, Hemmungen, Absichten, Ziele usw. Die Frage ist, was veranlasst den Menschen, sich in einer bestimmten Weise zu *verhalten*, zu *handeln* – zunächst bei krankhaftem, abnormem, nicht selbstverständlichem Verhalten. Die Urheber sind ja in erster Linie Ärzte, die ein Verständnis seelischer Dynamik suchen als Grundlage für die Therapie. Alle wichtigen Begriffe der Tiefenpsychologie beziehen sich auf den Bereich der Strebungen, des *Willens* im weitesten Sinne.

Zwei Richtungen des menschlichen Strebens

Alles Wollen nimmt seinen Anfang in einem Bedürfnis, bezieht sich irgendwie auf die Welt (Umgebung) und erstrebt ein Resultat. Alle Strebungen konnte man nun unterscheiden in solche, die auf ein Resultat *im Menschen selbst* und auf ein Resultat *in der Aussenwelt* hinzielen. Ist das Bedürfnis z. B. der Hunger, dann richtet sich die Tätigkeit darauf, Nahrung zu verschaffen. Das Motiv hört auf, wirksam zu sein, wenn der Mensch genügend Nahrung zu sich genommen hat. Derartige Bedürfnisse gibt es nicht nur auf der leiblichen, sondern auch auf der seelischen und geistigen Ebene. Der Hunger ist aber ein so deutliches Beispiel, dass wir auch in übertragenem Sinne sprechen z. B. von „Erlebnishunger“ und „Wissensdurst“.

Andererseits ist die menschliche Tätigkeit darauf gerichtet, in der Welt etwas zu Stande zu bringen, herzustellen, zu erreichen usw. Das Ergebnis ist dann ausserhalb von uns.

Folgende Gegenüberstellung ergibt bereits ein Bild:

Zu sich hin
(zentripetal)

Selbsterhaltung
(-vermehrung)

Begehren, verlangen, wünschen

richtet sich auf ein Objekt

erlangen, bekommen, „einverleiben“

Erfüllung, Bereicherung

Zur Welt hin
(zentrifugal)

Selbstentfaltung
(-verwirklichung)

Erstreben, erzielen, sich vornehmen, beabsichtigen

richtet sich auf ein Ziel

gelingen, erreichen, „schaffen“

Leistung, Erfolg

Der Ausgangspunkt ist hier also:

ein Gefühl des *Mangels*, ein „Hohlraum“, der gefüllt werden will.

Der Endpunkt ist:

Gefühl der *Sättigung*

Lustgefühl

Lust ist ein mehr elementares Gefühl, das mit der bewussten Befriedigung das Gewünschte erlangt zu haben, praktisch zusammenfällt. Bei einer Leistung haben wir auch ein mehr elementares Gefühl, das Erleben des Könnens und Beherrschens, (Eigen)Machtgefühl (Ausdruck von Lersch); man könnte auch sagen: Leistungsgefühl. Andererseits wird die Leistung als Erfolg anerkannt entweder vom Handelnden selbst oder von anderen; das wirkt zurück als Erhöhung des Eigenwertgefühls (Ausdruck von Lersch).

Beim Handeln spielt also noch eine wichtige Rolle:

Befriedigung

Der Ausgangspunkt hier ist:

ein Gefühl des *Überschusses*, eine Potenz, Fähigkeit, die sich äussern, ausleben, schaffen will.

Der Endpunkt ist:

Gefühl der *Genugtuung*

„*Machtsgefühl*“

Leistung

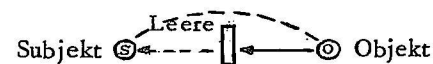
Anerkennung

(Eigen)wertgefühl

Beide Willensrichtungen kann man also in entsprechenden Begriffen darstellen. Es ist nicht schwer, hier die Namen Freud und Adler hinzuzufügen. Das wird noch eindeutiger, wenn wir uns fragen, was geschieht, wenn sich dem Ablauf dieses Vorganges ein Widerstand entgegensetzt.

Wunsch

nicht erlangen
Hinderniss oder Hemmung

Das Objekt (bzw. Ziel) wird zwar erreicht in der Vorstellung und im Gefühl (Wunsch bzw. Absicht), nicht aber im Handeln, also tatsächlich.

„Resultat“: Frustration

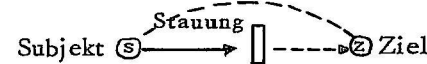

Gefühl der *Entbehrung*

Unlust

Absicht

nicht erreichen
Hinderniss oder Hemmung

„Resultat“: Scheitern, Niederlage

Gefühl der *Enttäuschung*

Ohnmachtsgefühl

Nicht-Anerkennung

Nun kann der Mensch diesen Zustand hinnehmen (aushalten), um bei günstigerer Gelegenheit und erneutem Einsatz das Gewünschte zu erhalten (bzw. das Ziel zu erreichen). Die entsprechenden Begriffe bei Freud und Adler sind hier:

Het gesprek brengt de mens dus nader tot de ander en zichzelf, waarbij de veronderstelling deze is, dat we naar elkaar kunnen luisteren en tot elkaar kunnen spreken. Hoe vanzelfsprekend dit ook lijkt, toch blijkt het in de practijk erg moeilijk. **LUISTEREN** is nl. niet alleen het opvangen van woorden en klanen, maar in de eerste plaats een zich open stellen, **BESCHIKBAAR ZIJN IN RESPECT, GEDULD en VERTROUWEN.**

Door dit luisteren geef ik de ander gelegenheid z'n eigen wereld, z'n isolement, z'n eenzaamheid te verlaten en in mijn wereld te komen.

Evenzo is **SPREKEN** niet slechts het aangoeien van woorden tegen de ander, maar al sprekende treed ik buiten mijzelf en binnen in de wereld van de ander, hem door het woord deelgenoot makende van wat in mij leeft, waardoor hij mij enigszins kan verstaan en ik niet louter een onbekende meer voor hem ben. Door het woord verlaat ik mijzelf en bereik de ander, daarmee een stukje nieuwe wereld scheppende, een gemeenschappelijke wereld. Bovendien krijgen beiden deel aan een stukje van elkaars innerlijk. In een gesprek gaat het daarom ook nooit om een subject-object verhouding, wel in sterke mate om dat wat *tussen* twee mensen zich afspeelt.

Uitgaande van het gevoerde gesprek meent men te kunnen beoordelen wie de ander is, doch in feite is deze beoordeling vermengd met iets van zichzelf, want gaat het over wat *tussen beiden* zich afspeelde.

Hoe de één is hangt af van hoe de ander tot hem spreekt en omgekeerd.

Zo kan een gesprek evenzeer positieve als negatieve elementen bevatten.

Het kan gemeenschap stichten of verstoren, het kan onthullen of verstoppen, bij welke laatste defensieve aspecten een grote rol spelen.

Wie zich in een gesprek begeeft, begeeft zich in een avontuur. Nooit weet men van te voren waartoe het leidt.

Wie echter steeds bezig is met een te bereiken doel, staat zichzelf en de ander in de weg en belemmert het gesprek. Juist het niet weten waar men samen uitkomt houdt de mogelijkheid in om samen scheppend bezig te zijn, tegelijkertijd echter vormt het een bron van onzekerheid. Daarom, wie geen oog heeft voor de angst in het gesprek moet zich niet in een beroep begeven, waarbij gespreksvoeren hoofdzaak is.

Vervolgens gaf spreker een aantal voorwaarden op grond waarvan een goed gesprek gevoerd kan worden (gedeeltelijk volgens Rogers).

1. *Houding of instelling zullen van echtheid moeten getuigen.* D.w.z. men tracht zich niet anders voor te doen dan men tegenover deze mens kan zijn. De ander moet kunnen ervaren, dat ik eerlijk ben en echt wil zijn, al zal een mensenleven nodig zijn om daarvan iets te leren.
2. *De ander leren te aanvaarden*, wat geenszins wil zeggen de ander niets te durven zeggen van wat je denkt uit slapheid of lafheid. Wél moet men rekening houden met het onvermogen om te kunnen veranderen m.a.w. men moet geduld hebben en gelegenheid geven om te groeien en te rijpen. Aanvaard moet worden, dat hij (of ik) herhaaldelijk faalt. Direct hiemee samenhangend is dus de mogelijkheid om ook *mijzelf te leren aanvaarden*, wat waarschijnlijk de moeilijkste maar tevens de belangrijkste levensopgaf is. Het zal ook de eerste doelstelling van een therapie zijn, want die zelfaanvaarding zal de voorwaarde zijn, waarop ik de ander zal kunnen aanvaarden. Ook het gesprek met mijzelf moet ik steeds eerlijker voeren. Luisterend

DE PSYCHOLOGIE VAN HET GESPREK

Voordracht van de heer dr. E. v. d. Schoot, gehouden op 24 september 1966 te Amsterdam

Het is eigenaardig, zegt dr. v. d. Schoot, dat er thans behoefte bestaat aan de psychologie van het gesprek, want daaraan zou uitkomen, dat de mens van heden het gesprekvoeren verleerd is en nu deze kunst via een zekere „vakbekwaamheid“ wil trachten terug te winnen.

Het ondiepe water der conversatie kabbelt wel rustig voort, maar echte woorden worden daarbij veelal niet gesproken.

Men is weinig in staat tot echt spreken en echt luisteren.

De hopeloze gesprekken in vele tegenwoordige toneelstukken en films tonen ons de onmacht tot gemeenschap via het gesprek en daarmee is de geestelijke gemeenschap tussen mensen tot een probleem geworden.

Bureaux voor levens- en gezinsmoeilijkheden, med. paed. bureaux, conflict-psychologische bureaux enz. zijn dan ook hedendaags een tijdsverschijnsel. Daarom is het niet vreemd, dat er thans vanuit de ervaring, dat in allerlei levenskringen het gesprek vastgelopen is, opzettelijk aandacht aan de gespreksvoering besteed wordt.

Tot het methodisch gesprekvoeren is men indirect gekomen. Maatsch. werkers, beroepsadviseurs, geestelijken e.a. bemerkten, dat het gevoerde gesprek geen resultaat opleverde. Men spreekt langs elkaar heen en schijnt elkaar niet te begrijpen.

Dit geldt evenzo voor persoonlijke verhoudingen. In allerlei omstandigheden hebben gesprekvoerders eenzelfde ervaring opgedaan als de eerste psychotherapeuten, nl. dat men niet klaar komt met het uitspreken van verstandige dingen.

Iedere richting in de psychotherapie heeft overeenkomstig eigen inzichten en vooronderstellingen een eigen gespreksmethodiek geschapen en is zodoende a.h.w. reeds bezig geweest met de psychologie van het gesprek.

WAT IS EIGENLIJK EEN GESPREK?

en
WAT GEBEURT ER ALS MENSEN MET ELKAAR IN GESPREK ZIJN?

Dr. v. d. Schoot wil van de volgende omschrijving uitgaan:
Het gesprek is de persoonlijke, geestelijke gemeenschap tussen twee mensen, waardoor de één de ander deel geeft aan zijn wereld, zodat ze samen deel hebben aan een stuk gemeenschappelijke belevingswereld en ook deel krijgen aan elkaars innerlijk.

Zo heeft elk werkelijk gesprek steeds iets van een ontmoeting. In het gesprek treedt het wezen van de mens aan de dag; zichzelf te verwezenlijken in de gedurig wisselende situaties waartoe hij geroepen wordt. Aangesproken zijnde antwoordt hij, steeds kiezende tussen de geboden mogelijkheden om zichzelf te kunnen realiseren. Deze zelfverwezenlijking voltrekt zich in voortdurend gesprek met de wereld om hem heen, de mensen en God.

De mens is dialoog met de ander, de Ander en uiteraard ook met zichzelf. Dit laatste is met de menselijke bewustwording gegeven en niet denkbaar zonder dat hij van buitenaf geroepen of gewekt wordt.

Frustrationstoleranz

Was geschieht nun, wenn er dies nicht aushält?

Das erhöhte Mangelgefühl verführt dazu, dieses selbst beseitigen zu wollen:

↓
Wunsch nach Befriedigung

Lust und Befriedigung sind eigentlich Signal für Erfüllung eines Bedürfnisses

„Lustprämie“

Richtet sich das Bestreben auf Erhalten von Lust bzw. Anerkennung (der „Prämie“) als solche, dann:

Scheinbefriedigung

Scheinbefriedigung und fiktives Ziel deshalb, weil das eigentliche Bedürfnis nicht befriedigt wird, die Befriedigung nur kurze Zeit anhält und immer wieder neue Aktionen unternommen werden müssen, um Lustgefühl, bzw. Eigenwertgefühl hervorzubringen.

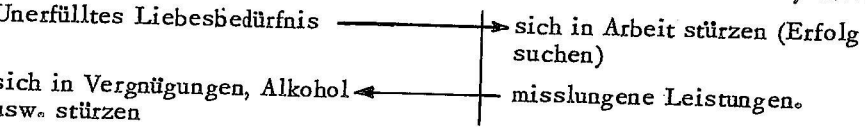
Wodurch ist das zu bewirken?

Wenn das gewünschte Objekt nicht erlangt werden kann, muss es vorgetäuscht werden (z.B. Tagtraum) oder ein leichter erreichbares an

seine Stelle gesetzt werden (z.B. Onanie)

Die P. A. spricht hier von: Objektverschiebung oder Ersatz- (befriedigung)

Es gibt auch Ersatz (Kompensation) von einem Bereich zum anderen, z.B.:

Handelt es sich mehr um ein dauerndes Bestreben nach (Schein-)befriedigung bzw. fiktivem Ziel, dann kann man sprechen von:

Luststreben

Was haben diese zur Folge?

Mut

Das Ausbleiben des Erfolges verführt dazu sich wenigstens das „Erfolgsgefühl“ zu verschaffen:

↓
Wunsch nach Anerkennung

Anerkennung ist eigentlich Signal für eine Leistung (erreichen des Zieles)

„Erfolgsprämie“

Fiktives Ziel

Wenn der erstrebte Erfolg nicht erreicht werden kann, muss er vorgetäuscht werden (z.B. Aufschneiden) oder durch kleinere Leistungen ersetzt („Nebenkriegsschauplatz“)

Die I. P. spricht hier von: Umfinalisierung oder Kompensation

Geltungsstreben

Da beim Luststreben das Objekt immer Ersatzcharakter hat und daher keine wirkliche Erfüllung geben kann, rufen die wiederholten Gefühle des Unbefriedigtseins (Kater nach der Scheinbefriedigung) Zweifel an der Moralität der eigenen Person hervor und entstehen:

Schuldgefühle
(= „verurteilter Egoismus“)

Der Zusammenhang zwischen Luststreben und Moral (jedenfalls eines wichtigen Aspekts der traditionellen Moral) ist nicht erst von Freud erdacht, sondern weit in der Kulturgeschichte zu verfolgen (z.B. Altes Testament, Monchsaskese). Ein über ein gewisses Mass hinausgehendes Wunschleben bedeutet Egoismus und Schädigung anderer, ruft also Moral als Gegenkraft auf.

Beim Auftreten von Schuld- bzw. Minderwertigkeitsgefühlen setzt m.E. die „Neurose“ ein, nämlich durch die ungelöste Spannung zwischen Luststreben und Moral, bzw. Geltungsstreben und Entmutigung und deren Folgen, wie z.B.:

Angst vor Strafe

und weiteren Komplikationen. Das Unerträgliche von Schuld-, Angst- und Minderwertigkeitsgefühlen führt zu:

Verdrängung

Nun entstehen erst die krankhaften Verschiebungen, z.B.:

sich selbst zum Objekt des Luststrebens machen:

Narzismus

oder bei der Projektion nach aussen:

„Beschuldigungstendenz“

Moralismus, zum Sündenbock machen, Verfolgung des Bösen usw.

Es liessen sich wohl noch andere neurotische Symptome in entsprechenden Begriffen darstellen; wir wollen es aber hierbei bewenden lassen.

Zu der obigen Analyse muss noch das Folgende bemerkt werden. Sie stimmt nicht ganz mit den entsprechenden Theorien. Für Freud ist das Luststreben (libido) das Ursprüngliche. Ich glaube, dass das Ursprüngliche (Natürliche, Gesunde) die Tatsache des Begehrens überhaupt ist, gerichtet auf Selbsterhaltung und Wachstum. Der Mensch könnte gar nicht irgendeine Leistung vollbringen, der Welt nichts geben, wenn er nicht erst aus der Welt genommen hätte. Ohne dass das Begehren zunächst einen triebhaften Charakter hätte (vor allem so lange er unerwachsen ist), würde seine Existenz gar nicht möglich sein.

Da beim Geltungsstreben das Ziel fiktiv ist und daher nie wirklich erreicht werden kann, also kein echtes Selbstwertgefühl entstehen kann, rufen die wiederholten Enttäuschungen Zweifel an den Fähigkeiten der eigenen Person hervor und entstehen:

Minderwertigkeitsgefühle
(= entmutigter Ehrgeiz)

Angst vor Niederlage

Sicherung

andere zum Objekt des Geltungsstrebens machen:

Machtsstreben

Entwertungstendenz

Negative Kritik, Herabsetzung, lächerlich machen usw.

Intussen behoeft niet bij ieder kind zulk een noodlottige blijvende nawerking een dwingende noodzaak te wezen. In laatste instantie beslist hier het onberekenbaar scheppend vermogen van het kind (of dat van zijn organisme), terwijl er bovendien als regel in zijn visie op zijn jeugdstandigheden factoren zijn aan te wijzen, die hem de juiste keuze zijner geslachtsrol bemoeilijken, zodat hij gemakkelijk geneigd was naar andere mogelijkheden uit te wijken.

Onze *exhibitionist* leed gedurende zijn gehele jeugd onder een autoritaire, veel-eisende vader, wien hij het nooit naar de zin kon maken en tegen wie hij ook als volwassene niet opgewassen was.

Daarentegen voelde hij zich sterk verwant aan zijn zachtaardige, gevoelige moeder en verweet hij zichzelf daarom zijn „onmannelijkheid“. Zijn exhibitionisme had de bedoeling aan de toeschouwer de aanwezigheid van zijn mannelijkheid niettemin te tonen en haar daarbij tot „Voyeuse“ te maken, haar dus de rol van zijn moeder te doen spelen.

De *fetischist* beschrijft zijn moeder als koel en heerszuchtig.

Hij herinnert zich geen enkel gewoon teder contact met haar, terwijl zijn vader geen enkele rol in zijn herinneringen speelt.

Hieruit zou het zijn te verklaren, dat zijn moeder als „persoon“ voor hem onbereikbaar was gebleven en hij daarom gemakkelijk geneigd was om met een „pars pro toto“ genoegen te nemen.

Wat onze *derde patient* betreft: Zijn uitlatingen beelden zijn vader uit als een wat kinderlijke, slappe en ijdele figuur, met wie hij zich welbewust niet wenste te identificeren. Zijn moeder daarentegen schildert hij als een doortastende vrouw, die een in-bezit-nemende liefde voor hem aan de dag legde, wat hem schichtig voor de vrouw had gemaakt. Een van de voordelen zijner homoseksuele verhoudingen was dan ook hun vluchtig karakter. Zijn vroegste jeugdherinneringen wijzen duidelijk op kinderlijke twijfel betreffende de mannelijke geslachtsrol.

Bovenstaande feiten en beschouwingen pleiten sterk tegen de tegenwoordig nog vaak verdedigde stelling, dat sexuele perversiteiten, waaronder ook de homosexualiteit, op nu eenmaal gegeven, aangeboren gedragspatronen zouden berusten.

De leer der voorwaardelijke reflexen kan ons helpen dit beter in te zien. Wel berusten natuurlijk deze patronen op het aangeboren „vermogen“ om deze patronen te vormen. Maar dit kan van alle menselijk doen en laten gezegd worden.

Dr. P. H. Ronge

al te zeer op de begeleidende lust-gewaarwording dan degradeert de ander van liefdes-partner tot lustobject.

Hoe de mens zich in dit opzicht zal gedragen schijnt wel in belangrijke mate van de moeder-kind-verhouding afhankelijk te zijn. Heeft zij, ingevolge haar eigen tederheid als antwoord de tedere belangstelling voor haar „persoon” bij het kind weten te doen ontkiemen, dan zal bij hem de grondslag voor de juiste voorwaardelijke liefdes-reflexen zijn gelegd.

Schiet zij echter in dit opzicht tekort of wekt zij, door te grote hartstochterlijkheid in haar moederliefde, te vroeg het zinnelijk accent bij haar kind, dan ontbreekt de goede grond voor de verdere erotische ontwikkeling en bestaat grote kans tot het ontstaan van onjuiste reflexen (gedragspatronen) op het liefdesgebied.

Een moeder trachtte – overigens tevergeefs – de zuigeling-onanie bij haar zoontje te bestrijden door hem armen en beentjes zo vast mogelijk te binden. Hij groeide op tot een massochist, die als jonge man in behandeling kwam nadat hij zichzelf zo doeltreffend gekneveld had, dat hij zichzelf niet weer had kunnen bevrijden.

Ik wil thans een drietal patienten vermelden, wier afwijkende gedragspatronen kunnen worden opgevat als berustend op de werking van voorwaardelijke reflexen; ontstaan naar aanleiding van eerste sexuele belevingen in hun kindertijd.

Een *exhibitionist* herinnert zich hoe hij tijdens een zaterdagse wasbeurt, rechtopstaand in de wastobbe, een erectie kreeg. Tegelijkertijd bemerkte hij, dat zijn moeder dit waarnam en aan een hem toen onbegrijpelijke emotie ten prooi was, welke ook hem beroerde.

Een *fetischist* voor handschoenen brengt zelf deze afwijking in verband met de volgende gebeurtenis:

Wandelend aan de hand van zijn moeder beroerde hij haar handpalm met zijn vinger door de opening in haar handschoen. Het was toen „alsof er een vonk oversloeg”, waarbij hij een vreemde emotie bij haar bespeurde, die een blijvend diepe indruk op hem maakte. Hij zou toen ongeveer 5 jaar oud zijn geweest en droeg de herinnering aan het voorval gedurende zijn verdere kinderjaren als een geheim met zich mee.

Een *homosexueel* van ca. 30 jaar ontmoette op 12-jarige leeftijd op een weg door een bos een jonge man, die voor hem exhibioneerde. Zelf kreeg hij toen ook een erectie. De man vroeg hem z.g. naar de weg, waarna elk zijn's weegs ging. Deze ontmoeting had onze patient sterk van streek gemaakt en de herinnering eraan achtervolgde hem gedurende zijn verdere jaren. Pas toen hij ongeveer 19 jaar was begon hij er, naar aanleiding van gesprekken van leeftijdsgenoten, iets van te begrijpen en ging op zoek naar analoge avonturen.

In ieder dezer drie gevallen dringt zich onwillekeurig de gedachte op, dat hier de eerste – *samen* met iemand anders doorleefde – sexuele ervaring een zeer sterke invloed heeft uitgeoefend op de richting en aard der voorwaardelijke sexuele reflexen.

Speciaal bij de patient met handschoen-fetischisme lijkt mij dit duidelijk. „Die Stunde in der uns dieses Erlebnis trifft ist entscheidend” (Stefan Andres).

Das Luststreben wäre demnach erst ein sekundäres Phänomen. Das Erleben dieses Verhältnisses ist m.E. dargestellt in der Symbolik des „Sündenfalls”. Das Begehren löst sich aus der ursprünglichen Bindung an biologische Notwendigkeiten und richtet sich auf das Geniessen desjenigen was in der sinnlichen Erfahrung auftritt. Das könnte die erste Voraussetzung dafür sein, dass der Mensch Eigenbewusstsein und Erkenntnis erwirbt, woraus sich die Kultur entwickelt.

In Bezug auf die Individualpsychologie ist es ein anderer Punkt, nämlich, dass das Geltungsstreben hier als Voraussetzung für das Minderwertigkeitsgefühl genommen ist. Minderwertigkeitsgefühl (im neurotischen Sinne) kann demnach nicht entstehen aus dem Erleben des „noch-nicht-Könnens” oder des Misslingens, sondern erst wenn dieses sich bezieht auf *fiktive* Ziele. Ich glaube also nicht an das sogenannte „natürliche” Minderwertigkeitsgefühl des Kindes durch Vergleich mit den Grossen. Eine Auseinandersetzung darüber würde zu weit führen, es ist aber ein wichtiger Punkt, insbesondere für das Verhalten der Eltern in der Erziehung. Adler hat sich dagegen gewendet, dass das Geltungsstreben etwas Ursprüngliches sei, wie die libido bei Freud. Das ist es auch nicht. Das Geltungsstreben ist bereits ein Produkt des „Sündenfalls” und zwar des Strebens um ein gestelltes Ziel erreichen zu wollen. Das Geltungsstreben ist dann seinerseits Voraussetzung für das Entstehen des Minderwertigkeitsgefühls, das also auch immer unberechtigt ist (auf einem Irrtum beruht), da es aus dem Wertvergleich mit einem fiktiven „So-sein-wollen” hervorgeht.

Was ist der Wert eines solchen phänomenologischen Vergleichs?

Man könnte nun die Frage stellen, welche Betrachtungsweise „besser” ist oder geeigneter für die therapeutische Praxis. Ich möchte keine definitive Antwort dazu geben. Dem Leser sei überlassen, sich darüber Gedanken zu machen.

Beide haben eine in sich geschlossene Logik und scheinen ausserdem in ihrem analogen Aufbau auf eine gemeinsame Strukturgesetzmässigkeit hinzuweisen, die über die Theorien von Freud und Adler hinausweisen. Vielleicht sind in jeder Neurose beide Wurzeln gemischt, vielleicht muss nach einer tieferen gemeinsamen Wurzel gesucht werden, die beide Erscheinungsbereiche verständlich macht. Jedenfalls sieht es so aus, als ob die Freudsche Problematik entwicklungsgeschichtlich früher kommt (Verbotsmoral gegen Luststreben und Egoismus), während bei zunehmender Selbständigkeit des einzelnen Menschen in unserer Zeit die Gesellschaft immer mehr Anforderungen an die Leistung stellt. Man denke an das Vorwärtskommen und den Leistungszwang im Schulwesen, im Beruf und in der Gesellschaft und seine allseitigen Wirkungen auf das Leben der Kinder und Erwachsenen. Andererseits hat die restriktive Moral in Bezug auf das Begehren weitgehend nachgelassen. Man denke an die sexuelle Freiheit und den Konsumptionsüberfluss. Das haben-wollen ist heute weitgehend erlaubt, wird sogar ständig ermutigt durch Literatur, Film und Reklame. Die Ausbreitung „individualpsychologischer Neurosen” musste demnach immer grösser werden und daher auch die Anwendung ihrer therapeutischen Methoden – sei es auch vielfach unter anderem Namen.

Anfangs wurde gesagt, dass den verschiedenen Schulen ein „Menschenbild“ zugrunde liegt. Rückschauend könnte man es vielleicht so zusammenfassen: Freud sieht den Menschen als *ein begehrendes Wesen*, das etwas haben muss oder will. Alle Erscheinungen des normalen oder krankhaften Seelenlebens werden mehr oder weniger daraus gedeutet und beleuchtet. Adler sieht den Menschen als *ein handelndes Wesen*, das etwas zu Stande bringen muss, soll oder will. Daraus entsteht dann Kultur, Gemeinschaft und Nutzen. Wie sich die Psychologie z.B. von Jung und anderen – soweit diese originell sind und nicht nur Mischungen oder Wiederholungen mit anderen Worten darstellen – sinnvoll an das Obige anschliessen lässt, könnte ich noch nicht sagen. Es bedarf wohl eines umfassenderen Menschenbildes, um die wertvollen aber einseitigen Befunde der verschiedenen Schulen in ein Gesamtbild zu integrieren.

Drs. Hans von Sassen
Mitarbeiter des
Nederlands Paedagogisch Instituut
Zeist, Nederlande

PERVERSITEITEN GEZIEN ALS VOORWAARDELIJKE REFLEXEN

Voordracht, gehouden op 26 november 1966, te Amsterdam

De lijn van mijn betoog verloopt als volgt:

~~Eerst wordt iets verteld over reflex, voorwaardelijke reflex en sexuele reflex.~~
Dan volgen een drietal voorbeelden van patienten, wier perversiteit als afhankelijk van een voorwaardelijke reflex kan worden opgevat.
Tenslotte worden enkele conclusies getrokken.

Het begrip „reflex“ draagt van huis uit een fysiologisch karakter. Elk dier komt ter wereld met aangeboren reflexen, die amboceptorachtig passen bij de omstandigheden van zijn natuurlijke omgeving. (Wereldplan).
Binnen bepaalde grenzen zijn deze reflexen individueel variabel.
Stirnemann hield pasgeboren baby's een watje met een prikkelende stof onder de neus. Sommigen draaiden het hoofd opzij, anderen zetten alleen maar een keel op, terwijl een derde groep resoluut met de hand het staafje met het watje van zich af sloeg. Ook vond hij, dat de ene baby hoofdzakelijk over afwendende, de ander over toewendende reacties op prikkels uit de buitenwereld beschikte.
Ieder kind komt dus met verschillend aanvangsmateriaal, met verschillende bouwstenen voor zijn toekomstig gedrag ter wereld.

Hoogst belangrijk is het geheimzinnige feit, van de z.g. „integratie“ der reflexen, die het mogelijk maakt, dat het individu steeds als een eenheid reageert. Een hongerig kind zal anders reageren dan wanneer het verzadigd is.

De op een gegeven ogenblik werkzame reflexcombinaties vormen gedragspatronen, die een psychische keerzijde hebben, wat b.v. bij schrik- en woede-reflexen duidelijk in het oog springt.

Paylov leerde ons, dat het niet een directe prikkel uit de buitenwereld behoefte te zijn, die een bepaalde reflex in gang zet, maar dat reeds tekenen van de nadering van zulk een prikkel daartoe voldoende zijn. Reeds wanneer de jongen zich bukt om een steen op te rapen is het tijd voor de hond om te vluchten. Spuit men, na het geven van een bepaald signaal, bij een cavia een suspensie van dode bacteriën in de buikholte, dan zal er na enige herhalingen reeds alleen door het klinken van dit signaal een exsudaat in de buikholte optreden. De leer der „voorwaardelijke reflexen“ geldt dus ook voor de fijnste en meest verborgen functies van het organisme.
Voor ons doeltreffend functioneren zouden wij de steeds voor gebruik gereed liggende voorwaardelijke gedragspatronen onmogelijk kunnen missen.

Ook onze „gevoelens“, evenals vele van onze „oordelen“ zijn als de psychische keerzijden van reflexcombinaties, als „Gelegenheids-apparate“ (Bleuler) te beschouwen.
Onze gevoelens leggen een waarderend verband tussen ons en onze situatie; zij verbinden ons ermee, zijn met „oordelen“ te vergelijken.
Doormiddel van onze „zinnen“ nemen wij de buitenwereld in ons op; wij kunnen echter ook erin „opgaan“.
Rosenkavalier: „Aber das Ich vergeht in dem Du. Aber wenn mir denn Hören und Sehen vergeht, wo ist denn dein Bub?“
Des te sterker het gevoel, des te sterker is het eenheidsbeleven ——— totdat een zeker maximum bereikt is: „Die Trane quilt, die Erde hat mich wieder“ (Goethe).

Tot de aller sterkste gevoelens behoren zeker de sexuele.

Bij hevige gemoedsbewegingen speelt een prikkeling van het geslachtsorgaan vaak een rol of „partij“ in het lichamenlijk substraat van het „concert der gevoelens“. Dit zal vooral bij het „genitale“ type het geval zijn. (Goethe echter was na zijn ontdekking van de tussenkaak zo opgewonden, dat hij zijn ingewanden voelde bewegen).

In het algemeen treedt bij het gevoelsmatig functioneren „het andere“ of „de ander“ in ons bewustzijn op de voorgrond en is dus onze aandacht hoofdzakelijk gericht op hetgeen buiten ons bestaat. Wij willen dit „*waarneming*“ noemen. Is daarentegen de opmerkzaamheid in hoofdzaak gericht op dat wat in onszelf plaatsgrijpt, dan willen wij van „*gewaarwording*“ spreken. In het eerste geval is het gevoel „middel“ (tot contact met de buitenwereld), in het laatste is tot „doel“ op zichzelf geworden.

Ook bij de geslachtelijke omgang kunnen wij een dergelijke onderscheiding maken.
Doormiddel van onze sexuele (of erotische) gevoelens of belevingen leren wij de diepte der wederzijdse genegenheid kennen. Wij nemen de ander in ons op en gaan tegelijkertijd op in de ander, waardoor wij een gevoel van één-zijn (gemeenschap) belevan. Valt evenwel bij een dergelijke ontmoeting het accent